

Maria-Àngels Roque

Institut Català d'Estudis Mediterranis

La Mediterrània, marc de realitats plurals, avui està immersa en la dialèctica entre tradició i modernitat. Aquest article centra la seva atenció en el sistema de valors i en els estils de vida de les societats mediterrànies, en concret, en les relacions en el món dels negocis i en el paper de les dones.

The Mediterranean, setting of plural realities, is immersed today in the dialectics between tradition and modernity. This article is centered on focal points related to values system and life styles in the Mediterranean societies such as self-esteem, business world relations and the role of women.

L'espai mediterrani és considerat avui dia com l'escenari de realitats plurals i oposades. Realitat complexa, cruïlla de cultures, de sistemes polítics i d'economies diferents, la Mediterrània lluita per aconseguir una sinèrgia entre la tradició i la modernitat.

Camí, pont, dic i frontera, la Mediterrània constitueix un ecosistema. El valor innovador de l'ecosistema és que no té centre, ja que s'autoregula per mitjà dels seus antagonismes. El que descobreix el paradigma ecològic és que a una diversitat més gran li correspon una unitat més gran. Aquesta incidència recíproca es manifesta en el fet que no tan sols la diversitat s'unifica, sinó que també, al mateix temps, la unitat es diversifica. Aquesta unitat en la diversitat és una realitat en la Mediterrània.

En la dinàmica centre-perifèria hem de considerar que els centres no han estat sempre més estimulants que la perifèria. Anant lluny en els temps, si prenem com a cas típic la Grècia dels segles VIII al VI aC, observem que va ser precisament a la Magna Grècia (la Sicília actual) i a la Jònia (la Turquia mediterrània d'avui) on van aparèixer escriptors i filòsofs com ara Homer, Safo, Heràclit, Pitàgores, pensadors tan importants com els grans mestres de la mateixa Atenes.

Ara bé, la perifèria necessita ser més àgil per arribar al mateix centre i ultrapassar-lo. Necessita un plus d'agilitat i de creativitat, elements indispensables davant les mutacions tecnològiques i els canvis de les civilitzacions actuals.

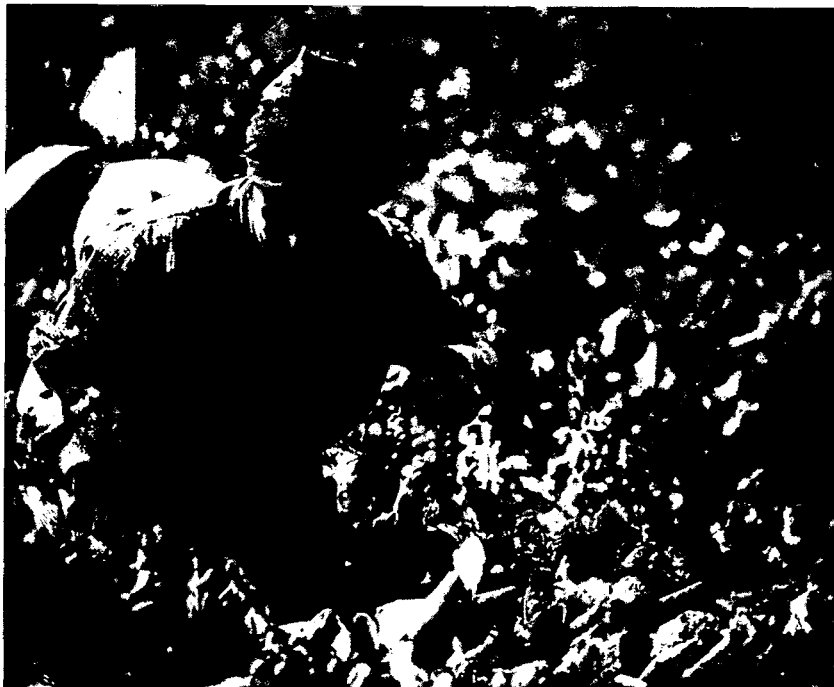
En aquest mateix escenari mediterrani, assistim actualment a canvis profunds dins el sistema de va-

lors. Canvis que, en el cas de les societats del nord de la Mediterrània, es produeixen al nivell del sistema, que estan alterant els valors, les creences i la conducta individuals, i que afecten la dinàmica individu-societat. A les societats magribines, la colonització, la modernització, la industrialització i la influència dels mitjans de comunicació han comportat mutacions en els valors tradicionals i en l'apreciació del món, que es concreten en aspiracions creixents de més democràcia, més llibertat i més justícia social, però que poden ser fàcilment manipulables per l'esperit fonamentalista.

En aquest moment en què, tant a l'est com al sud, la democràcia sembla guanyar terreny, correm tanmateix el risc de caure en el sectarisme i la intolerància envers l'altre. Si el procés totalitari resol les incompatibilitats mitjançant l'eliminació de les estructures tradicionals supervivents, «la societat oberta», la democràcia, configuren el potencial creatiu de la diversitat cultural dels seus pobles.

La pluralitat és un fenomen natural i útil, però la naturalesa no està exempta d'erupcions, i per aquest motiu no hem de témer enfrontar-nos a nous reptes: existeix el perill que la *nova frontera de pertinença cultural* quedi situada al sud i que les ideologies es refugïïn en l'integrisme de caràcter religiós o en l'integrisme amb rostre humà que contamina les societats democràtiques del nord.

La identitat es manifesta en les pràctiques quotidianes. Els comportaments estan lligats als valors i a les representacions col·lectives, i aquestes mateixes estan, alhora, lligades a la història específica. Dintre

de les identitats col·lectives quotidianes es manifesten diversos estils de vida, que comporten noves complexitats. L'estil de vida és un sistema de pensament i d'acció que dóna una coherència als comportaments demogràfics, a la concepció de la família o al comportament dels fills, a les actituds de cara al treball i l'oci, a les manifestacions de sociabilitat i solidaritat, al consum i a l'apropiació de l'espai, a l'expressió dels sentiments i a la vida interior, a la fe o a la desconfiança en el progrés de les ciències i de les tècniques.

La cultura moderna només pot ser entesa en el seu conjunt i en els seus aspectes més conflictius i tensos, però també en els més dinàmics i plàstics —a partir de l'escissió interior que la constitueix i no pas des de la perspectiva d'una de les seves conseqüències agafada de manera aïllada.

A Europa ha existit fins a l'última dècada un model pretesament hegemònic: el model septentrional.

*La verema al Penedès.
Fotografia: Ramon Manent.*

1. Un primer esbós d'aquest article va ser una ponència dins del seminari internacional *Cultura, democràcia i desenvolupament a la Mediterrània*, organitzat a Barcelona el 15, 16 i 17 d'octubre de 1992 per l'Institut Català d'Estudis Mediterranis (ICEM), de Barcelona, la Fondation René Seydoux i el grup Quaternaire Développement, amb el suport de la DATAR, de París.

L'enfrontament de les antigues civilitzacions septentrionals i meridionals explica en part la geografia dels estils de vida, o més aviat l'explicava fins a una època no gaire llunyana. Les observacions portades a terme per les enquestes i els indicadors dels anys vuitanta, però, fan aparèixer una reducció progressiva de la diversitat, i nombrosos fets escapen a aquesta simple oposició entre nord i sud europeus.

Les tendències més remarcables que es troben avui a l'Europa Occidental pel que fa als estils de vida integren tres temporalitats, que responen a tres claus d'interpretació. D'una banda, els substrats ètnics, la religió, la cuina, les regles d'intercanvi, les normatives; variables que poden ser mil·lenàries i alhora retreballades per les fluctuacions de les fronteres polítiques i lingüístiques. De l'altra, en aquest escenari, s'hi ha d'afegir la revolució industrial, que s'introdueix en dates diferents segons el país i, encara més, segons la regió. Aquest aspecte oposa les regions econòmicament fortes a una perifèria pobra i rural de vegades fins als nostres dies.

En aquest segon nivell d'explicació, les escissions encara són més fluctuants, segons les èpoques. Cal no oblidar que al segle passat el regne de Nàpols encara resplendia amb els darrers focs de la seva prosperitat i que els escandinaus emigraven, expulsats dels seus països per la misèria.

És només al començament del segle xx quan s'afirma una Europa políticament puixant i econòmicament pròspera. Per dir-ho d'una manera clara, apareixia l'Europa Occidental, amb molts indicadors, tallada en dues grans àrees culturals:

d'una banda, Alemanya, en particular els *länder* protestants, la Gran Bretanya i els Països Baixos, que compartien sovint una concepció nòrdica dels estils de vida; i, de l'altra, la França occitana, però també la Valònia belga i la Suïssa romanx, que s'apropen a la «cultura quotidiana del sud».

Després d'una escissió important entre àrees culturals, d'una escissió centenària entre regions de desigual desenvolupament econòmic, sorgeix al cap de deu o vint anys una tercera sèrie de diferències, lligades a evolucions econòmiques, tècniques i polítiques.

Tal com assenyala Víctor Scardigli (1990), la societat de consum no ha arribat veritablement a l'Europa Occidental fins a les acaballes dels anys seixanta (data d'accés als béns d'equipament durables), i no ha cessat d'expandir-se. Associada a la realització progressiva del Mercat Comú, la societat de consum afavoreix l'assentament d'un únic model de vida europeu, basat en l'estat-providència i en el consum tècnic i de mercat del progrés, en una «societat de la informació» generalitzada.

La vida quotidiana es construeix a l'entorn del cotxe —i l'espai urbà que aquest produeix— i dels equips domèstics; de les telecomunicacions i dels mitjans d'informació que construeixen i reformulen l'oci i les relacions socials. El consum d'informació s'expandeix pertot arreu, i les noves tecnologies, posades al seu servei, reforcen l'homogeneïtzació i la internacionalització dels continguts audiovisuals i de la televisió via satèl·lit.

A Itàlia, per exemple, es posen en relleu, en diferents enquestes a par-

Pescadors i tempesta a la Mediterrània. Miniatura de la Bíblia de Dalmau de Mur (segle XII). Museu de la Catedral de Girona.

tir dels anys vuitanta, valors diferents dels que predominaven deu anys enrere. Es valoritza el treball, l'interès pels grans problemes socials, i es tenen en compte tant l'interès com els perills que pot comportar el progrés científic i tècnic. Els danesos, a la inversa, es mostren avui dia menys propers a l'acumulació de riqueses; desitgen reduir el temps de treball, critiquen el progrés de la ciència i de la tècnica i valoren més la societat de l'oci.

Els alemanys, per la seva part, a través d'enquestes recents, es mostren cada cop més contestataris envers la disciplina i el treball. El seu model d'organització del temps lliure i la seva relació entre temps i remuneració s'apropen cada cop més als models mediterranis.

Si les tendències es confirmen, assistirem a un veritable canvi cultural a Europa: un ampli creuament d'estils de vida entre el nord i el sud, cadascun deixant-se guanyar per l'altra àrea cultural.

Dins aquest creuament d'estils de vida, amb intercanvis de tot tipus i en tots els àmbits, aquells que es refereixen al terreny econòmic han

ocupat un paper certament rellevant. Uns intercanvis econòmics, però, que no poden quedar mai deslligats dels models i dels valors socio-culturals vigents a les societats dins les quals es desenvolupen. Com Weber havia plantejat, l'economia no determina la cultura, sinó que es tracta d'una sèrie de factors interconnectats que de vegades determinen afers econòmics, i d'altres vegades vénen determinats per aquests.

Entre l'honor i l'autoestima

A l'estudi procedent de l'Enquesta Europea de Valors (European Values System Study Group, EVSSG) dels anys vuitanta, Stoetzel (1983) va detectar que el valor central radicava en la persona. «Aquest concepte i aquest valor estan, potser, a punt de difondre's pel conjunt del planeta, la qual cosa comportarà conseqüències difícilment mesurables. Perquè aquesta noció de persona, referida a l'individu mateix, porta implícita una varietat de valors que hi van lligats: la felicitat, la seguretat, la llibertat d'acció i de de-

cisió i la llibertat a seques, el domini del destí personal, la realització d'un mateix i la *consideració social*.»

L'honor ha estat un valor molt considerat a l'àrea mediterrània des de temps immemorials. Com assenyala Caro Baroja (1968), l'honor col·lectiu s'ajusta a un sistema de llinatges patrilineals, com el que es trobava vigent entre els antics escocesos, els berbers nord-africans, els beduïns dels deserts d'Àsia o Àfrica, i d'altres pobles, però que a la zona mediterrània ha tingut un floriment especial, de manera que les glòries d'un individu de llinatge afecten la totalitat d'aquest, com també els deshonors i les vergonyes. En l'àmbit del grup, l'honor implica la preocupació constant del col·lectiu per afirmar la seva integritat i la seva superioritat. Per això, cada llinatge pretén *valer més* que els altres. Això implicarà que en una societat constituïda sobre aquesta base, es lluitarà per arribar a tenir el màxim d'honors i reconeixements públics existents, que després poden arribar a constituir béns hereditaris dintre del llinatge. De tota manera, i com el mateix Caro Baroja indica també, freqüentment la solidaritat establerta pel llinatge s'ha trencat a causa de l'individualisme d'alguns dels seus membres, posseïts per la idea de *valer més* per si mateixos.

Aquest ha estat un tema recurrent a la literatura clàssica des de l'època dels grecs, com també dintre dels sistemes clànics magribins, i ha tingut sempre diversos punts de qüestionament. Pel que fa al Magrib, Ibn Khaldoun, historiador musulmà d'origen andalusí i nascut a Tunis, dins *La Muqaddima* (1967, Vol. I) dóna una gran importància als lli-

natges com a sistema de federació, de cohesió; però també expressa que la posició d'un individu dins la seva societat depèn tant del prestigi de la seva línia com de les seves qualitats personals. De la mateixa manera, a les societats europees tenim referències constants del fet que els humils posseeixen també un sentit de l'honor molt agut. La gent més senzilla o la més pobra ha estat freqüentment portada a defensar el seu honor en públic. Masculí o femení, individual o col·lectiu, l'honor influeix en totes les condicions, en totes les professions, en totes les edats de la vida.

Al nord de la Mediterrània podem observar determinades actituds tòpiques, com poden ser, per exemple, a la península Ibèrica, les dels *hidalgos* camperols del nord de Castella, que consideraven que ells no es diferenciaven del rei excepte en el fet que eren pobres, ja que sempre havien estat homes lliures, i que, en tot cas, eren vassalls. Quan el Cid obliga el rei Alfons VI a jurar públicament que no té res a veure amb la mort del seu germà Sanç, ho fa sabent que pot exigir una cosa així, malgrat que després serà desterrat de les terres de Castella. Els bascos són un exemple de noblesa universal, que, d'una banda, ha permès desenvolupar una teoria racial, però que, de l'altra, ha permès la conservació de drets com els *fueros*, que representen, encara avui dia, importants avantatges fiscals i polítics.

El terme *thymos*, utilitzat pels clàssics grecs, va néixer com una avaluació del propi valer. Es pot veure com un sentiment de respecte per un mateix o, segons el llenguatge de moda avui dia, d'*autoestima*. Virtualment, tots els éssers humans

posseeixen aquest sentiment en un grau més o menys gran. És el desig de ser reconegut com a igual pels altres. Malgrat que avui dia no utilitzem les paraules *reconeixement* ni *thymos* per descriure les nostres finalitats personals, emprem sovint termes com «dignitat», «respecte», «respecte per si mateix» i «autoestima».

Francis Fukuyama, en el seu darrer llibre (1992), basa precisament la seva tesi en aquesta temàtica. El sentit humà de valor de si mateix i l'exigència que aquest sigui socialment reconegut, s'ha presentat, fins ara, com a font de virtuts nobles, de valor, de generositat i d'esperit públic, com a seu de la resistència a la tirania i com a raó per escollir la democràcia liberal. Però hi ha també un costat fosc en el desig de reconeixement; un costat fosc que ha conduït molts filòsofs a creure que el *thymos* és la font fonamental del mal de l'home.

Els valors lligats a l'individualisme o al col·lectivisme han pujat i baixat constantment dins l'escala de les societats mediterrànies i, molt especialment, de les de l'Europa Occidental. Segons Caro Baroja, un individualisme ferotge sembla que va dominar, per exemple, els homes del final de l'edat mitjana, la qual cosa va preparar l'esquerdament del sistema de llinatges i les bases de la moral fonamentada en la seva existència. Un fenomen semblant menciona l'historiador Jaume Vicens Vives (1961) respecte a la Catalunya del XIX, amb l'individualisme sorgit a l'empara de la Revolució Industrial.

La problemàtica de la desestructuració social per motiu dels canvis és tractada per Ibn Khaldoun al se-

Un noia musulmana.
Fotografia: Arabies.

gle xiv. Amb Ibn Khaldoun (op. cit., vol. I) assistim per primera vegada a una formulació rigorosa de la gestió històrica: buscar les causes dels esdeveniments en el conjunt de les condicions econòmiques i socials ambientals. Una visió que trigarà uns quants segles a aparèixer en la tradició europea, i que serà definitivament adquirida amb Durkheim. Sobre aquesta aproximació, l'antropòleg Monder Kilani (1989) manifesta que aquests dos autors es concentren en moltes altres temàtiques. Tots dos estaven preocupats pel problema de la cohesió social —i de la seva desintegració— en una situació de transformació històrica. Allà on hi havia signes de decadència àrab, Ibn Khaldoun (op. cit., vol. I) es qüestionava sobre el pas del nomadisme a la sedentaritat i s'inquietava per les conseqüències de la descomposició de les estructures polítiques i de l'afeixugament cultural. Al principi del segle xx, Durkheim analitzava la transició de la societat

2. Vegeu aquests aspectes més desenvolupats en Maria-Àngels Roque, «La tradició en el canvi de la cultura catalana» dins Lluís Calvo [ed.], *Aportacions a la història de l'antropologia catalana i hispànica*, 1993.

moderna urbana i s'inquietava pels processos d'anomia i d'ajustaments socials i morals que acompanyen el progrés econòmic.

Avui dia, amb els canvis vertiginosos de la nostra societat, aquesta temàtica reprèn un nou interès. Polítics i moralistes veuen en l'individualisme una font de desestructuració social, i no arriben a percebre com els individus cerquen noves formes d'integració que s'adequen a les noves expectatives. Per aquesta raó, i malgrat els canvis traumàtics, l'individualisme no és sempre un senyal que tothom vagi a la seva, sinó que moltes vegades constitueix la capacitat d'iniciar actuacions que es lliguin amb processos de modernitat. La problemàtica es dona quan no existeix una conjunció política, econòmica i identitària i es produeixen els processos d'anomia.

Reproducció dels components culturals en la dinàmica de les empreses

El cas de la Catalunya moderna és un exemple d'individualisme, i alhora d'un tipus de reproducció antropològica en l'organització de la nova producció empresarial que dona un resultat específic malgrat l'amalgama complexa que va necessitar el pas del sistema de propietat rural a l'empresa industrial i de serveis. A Catalunya, malgrat que pertany a la societat mediterrània i catòlica, des de fa gairebé dos-cents anys s'ha desenvolupat un costat nòrdic protestant, almenys en allò que es refereix a la industrialització i a l'ètica del treball.²

Són difícils d'avaluar els factors que componen la dinàmica empre-

sarial d'una societat. Els economistes tendeixen a infravalorar els empresaris, i no els tenen en consideració més que en qualitat de variable econòmica. Per contra, els historiadors i els sociòlegs, juntament amb alguns economistes com Schumpeter o Cole, consideren els empresaris com un motor de l'economia d'un país, i pensen que estan lligats estretament a factors que no són estrictament econòmics.

L'empresari català, constituït a partir d'una barreja de classes socials, ha cregut sempre necessari justificar la seva posició de propietari davant els altres grups socials, i ho ha fet no d'una manera dialèctica, sinó dedicant-se personalment a la direcció de la seva empresa, posant en relleu el seu propi valor personal. Ni la història, ni l'herència, ni l'atzar no justifiquen socialment una posició social privilegiada. L'única norma que afavoreix tot això és el treball i, en el cas de l'empresari, el seu treball personal. Si aquesta norma cultural, de valor sociològic i ètic, ha tingut com a conseqüència un fort nivell de subjectivització i d'autoritarisme en la direcció de les empreses, fins i tot de manera contraproduent en el procés de creixement i d'especialització de les seves funcions, també el de la petita i la mitjana empresa ha estat un model d'integració, especialment de la migració abundant que ha rebut Catalunya des de fa més de cent anys, i alhora d'una mobilitat social més gran.

En la reestructuració social, aquest individualisme català també va originar, amb el rosari de fàbriques, el sorgiment d'un important sindicalisme de caràcter anarquista, com també d'unes institucions po-

lítiques pròpies d'autogovern català. El procés de modernització iniciat el segle XIX en relació amb la resta d'Espanya va donar una força d'autoestima individual i col·lectiva que va reprendre la tendència més majoritària d'identitat en l'obertura, que ha influït decisivament en el model actual de l'Espanya de les autonomies (Roque, 1993).

Dins les dinàmiques econòmiques i culturals d'*etnoempresariat*, segons la qualificació de l'analista Moncef Bouchrara (en premsa), està sorgint al Magrib en aquests darrers anys un individualisme generalitzat que promou un esperit d'empresa endogen que ultrapassa llargament les elits educades o culturalitzades, i que es basa tant en els individus com en el seu enginy creador, així com també en les estratègies i la mobilització dels grups de base tradicional, con la família, el clan o les comunitats.

Bouchrara (op. cit.) continua dient que la segona dimensió d'aquests recursos socials es llegeix en les capacitats dels grups: són els recursos culturals que funden l'*etnoempresariat*. Aquest *etnoempresariat* de Sfax, Djerba, Metou, Khiar, no so-

lament s'exerceix en aquests llocs, sinó també a Tunis —les tres quartes parts dels negocis comercials que es creen cada any a Tunis són, de fet, originaris del sud tunisenc— i a Europa, ja que aquestes minories actives de l'emigració estan creant empreses a través de les xarxes d'especialització econòmiques i de solidaritat ètnica. Aquest *etnoempresariat* contribueix a assegurar i a fer evolucionar la identitat del grup, tot reforçant-lo mitjançant processos intensos de centripetació. «Es tracta ben bé d'un empresariat identitari i de la identitat empresarial del grup.»

Un sistema de valors no té mai un codi homogeni de principis abstractes. És un conjunt de conceptes lligats els uns als altres i susceptibles d'aplicacions diferents segons l'estatut del grup, d'edat o de sexe, social o professional.

També les relacions laborals estan fortament establertes d'una manera històrica i antropològica a les dues ribes de la Mediterrània, ja sigui a nivell microestructural —petites i mitjanes empreses, com és el cas ja citat de Catalunya— o macroestructural, fent referència especial al sistema de les grans empreses i als or-

Mercat àrab: un exemple d'etnoempresariat.
Fotografia: Arabies.

ganismes institucionals. Philippe d'Iribarne (en premsa) analitza la dinàmica sociològica de tres tipus d'empreses pertanyents a diferents cultures: fa referència a la societat americana, en la qual una activitat d'home lliure només pot ser compatible en una relació entre iguals, lligats per contracte, mentre que les societats mediterrànies del nord, com la francesa, i del sud, com les del Magrib, es distingeixen en la manera com separen les formes de subordinació considerades compatibles o no amb la dignitat de l'inferior.

Una transposició curiosa de la continuació de l'estil del codi de l'honor medieval europeu l'explica Iribarne en relació amb l'empresa francesa quan manifesta que poden donar-se dos tipus de relació laboral. D'una banda, la del gran amo menyspreador, amb molt poca consideració per aquells que dirigeix, i que parla dels seus empleats com hauria parlat en un altre temps històric de «la seva gent», i rebutja d'acceptar els que no formen part del seu mateix món —aquí la promoció es fa més en funció de les consideracions de fidelitat que de capacitat. I, de l'altra, la que es basa en les relacions de vassallatge. El senyor i el vassall tenien tots dos la plena dignitat que es relaciona amb l'home lliure. Eren fonamentalment lliures. El vassall era algú per ell mateix, tenia els seus propis privilegis, el seu propi honor, que el senyor havia de respectar —com hem pogut veure en el cas del Cid. A l'empresa, cadascú s'esforça a demostrar que no està al servei de ningú i que és «amo» del seu propi «feu». Però, a partir del moment en què la dignitat del seu estat es respecta i en què no se li demana res

que no pugi ser considerat com a honorable segons els seus cànons, està disposat a acceptar formes de vassallatge envers la seva empresa i els seus superiors jeràrquics. Malgrat que pugui semblar que les tasques no es diferencien gaire en l'un cas o en l'altre, el model d'harmonia del comportament és considerat diferent a l'empresa si es tracta de relacions d'«esclavatge» o de «vassallatge».

Si modernament, com explica Bouchrara (op. cit), la lògica econòmica es troba present entre els actors magribins, les societats nord-africanes tradicionals, tal com es pot observar a través d'estudis com els de Jamous (1981), Bourdieu (1968) o Ben Salem (en premsa), no han ignorat mai la llei de l'interès eco-

Beduïns al desert.
Fotografia: Arabies.

nòmic, sinó que els intercanvis entre els homes estaven valoritzats en referència a aquests interessos. En les societats pre-colonials magribines el treball constituïa un valor *per se*, sense recórrer, com en les societats capitalistes occidentals, al valor econòmic del temps. Amb la colonització, però, es va fer palesa una forta tendència a sobrevalorar les activitats que procuraven una remuneració monetària, com, per exemple, el treball assalariat.

Respecte al treball assalariat, tenim l'observació que fa d'Iribarne (op. cit.) sobre la societat tunisenca, on aquesta forma de treball és vista com a humiliant. Com diu un proverbi magribí, *tan sols la misèria impulsa un home lliure a treballar per a un altre home lliure*. D'aquesta ma-

nera, la relació entre patró i empleat es defineix en termes de pare-fill, més que d'amo-servidor. Les formes culturals, des d'aquest punt de vista, han servit com a amortidores davant un canvi social accelerat.

L'estatut de la dona: un element important per a la dinàmica mediterrània

S'ha parlat molt del pes de la religió com a impediment per a la modernització de l'àrea mediterrània, seguint teories weberianes. Val a dir que aquest aspecte depèn de factors de tanta importància com poden ser, entre d'altres, els marcs social i històric en què l'acció es desenvolupa. Hem vist, per exemple, el cas de Catalunya, que va tirar endavant força

3. Vegeu els índexs sintètics de fecunditat (1990), respectivament, de les dones analfabetes, de les d'instrucció i de les d'instrucció secundària: Algèria, 6,1, 4,0 i 2,6 infants per dona; el Marroc, 4,4, 3,3 i 2,3; Tunis, 4,0, 3,2 i 2,1.

4. Els percentatges d'activitat femenina entre els 20 i els 49 anys són, en efecte, de 25,7 % a Tunísia, de 23,7 % al Marroc i de 7,5 % a Algèria.

abans la seva revolució industrial a l'Europa mediterrània i en un context catòlic.

L'Islam va néixer amb una vocació universalista, i en els seus primers segles no va tenir problemes per integrar i estimular el pensament científic, mentre que es va anar esclerosant a mesura que anaven decaient les societats musulmanes. Si, segons el sociòleg A. Boudhiba (en premsa), els grans valors avui dia al Magrib, fidel a l'esperit islàmic, són els ideals de justícia, igualtat, solidaritat i dignitat personal, també és cert que es parteix d'una tradició ancestral i d'una manca d'adequació específica, primer imputada a la colonització i, ara, a la necessitat de crear llocs de treball i d'aconseguir les expectatives que esperen els ciutadans, cosa que provoca el desajustament socio-identitari del qual ja parlava Ibn Khaldoun a la seva època.

Bona part d'aquests aspectes tenen molt a veure amb l'estatut de la dona. La religió pot esdevenir un llast quan és utilitzada com a forma política. Igualment les lleis, que, a partir de la tradició, no deixen accedir les dones als instruments que adequen les societats dintre de la modernitat. Germaine Tillion, en la seva obra *Le harem et les cousins* (1982), ens parla de com a les societats del Magrib, marcadament patriarcal i patrilineal, l'herència que pertoca legítimament a les filles és un aspecte prescriptiu establert per l'Alcorà, i mai no pot ser vulnerada sense risc de càstig. Malgrat això, i excepte en aquelles societats de tradició matrilineal, on aquest precepte mai no ha estat incomplert, els petits propietaris nord-africans han transgredit sistemàtica-

ment aquesta norma. La concentració de l'herència s'ha donat, doncs, en els fills mascles, mentre que les dones han quedat «protegides» dintre del si de la institució familiar.

El paper de la dona és un bon termòmetre per detectar el grau de llibertat i d'eficàcia a totes les societats, i per descomptat a les de l'àrea mediterrània. El demògraf francès Philippe Fargues (1990) constata a l'àrea del Magrib l'abandonament progressiu de la família nombrosa i el decantament cap a la família restringida. En el pas de l'una a l'altra, es qüestionen mutacions profundes en l'estatut de la dona. L'augment del seu nivell escolar és, sens dubte, la primera. En cadascun dels països del Magrib, com en tot el món àrab, s'observa una gradació molt forta de la fecunditat en relació amb el nivell d'instrucció.³ Això fa necessàries dues observacions. La primera, la instrucció primària: la sortida del domicili patern és, en efecte, una ruptura considerable amb la tradició. En segon lloc, la relació de la fecunditat i de la instrucció és fortament predictiva. És, en efecte, a l'edat de 7 anys, normalment, que se surt de l'analfabetisme; als 11 o 12 anys que s'entra a l'escola i cap als 15 anys que, d'una vegada per sempre, es pertany a una de les tres categories d'instrucció més elevada. És així que les generacions que seran fecundes en un terme mitjà de 15 anys són avui a l'escola, i el seu nivell d'instrucció serà molt més elevat que el de les seves mares. Als països del Magrib, la jerarquia dels nivells nacionals de fecunditat reproduceix, invertida, la de la participació de les dones en les activitats econòmiques urbanes.⁴

Si a l'àrea mediterrània del sud la

dona ha quedat confinada a l'àmbit domèstic,⁵ al nord de la Mediterrània, l'especificitat de producció de les petites i mitjanes propietats –contràriament als latifundis, que també es donen– i el fet que moltes vegades l'home hagi estat absent ha fet que la dona desenvolupi un paper més important del que sembla. Aquest és el cas, per exemple, de la dona madura, i en especial de la vídua, amb un important reconeixement social que li permet de fer-se càrrec directament de les seves propietats o negocis familiars. A Espanya, com ha remarcat l'antropòleg Julian Pitt-Rivers, hi ha un gran nombre d'empreses reputades amb noms tals com «Vídua de ...», a diferència de països com França –on la «Veuve Cliquot» és gairebé l'única que manté el pavelló ben alt– o Anglaterra, on són gairebé inexistents. Moltes d'aquestes dones han arribat a ser més competents en els seus negocis del que mai no ho havien estat els seus marits, i s'han convertit en importants caps de la família.

Si observem dades actuals sobre Catalunya, i que fan referència al nombre de dones empresàries –moltes d'elles ho són de petites i mitjanes empreses, la qual cosa es troba en consonància amb el tipus d'empresariat vigent a Catalunya–, veurem que aquestes se situen en una xifra al voltant de les 136.000; és a dir, un 24% dels empresaris catalans, mentre que al conjunt de l'Estat espanyol el percentatge d'aquestes dones és tan sols d'un 12%. Als Estats Units, la xifra se situa al voltant del 31%.

Malgrat tot, si ens fixem en altres àmbits de la representació professional de les dones a Catalunya, trobarem que les dades són també sig-

nificatives. En referència al volum de dones que exerceixen com a professores universitàries, tan sols n'hi ha un 11% que siguin catedràtiques, mentre que un 47% són ajudants. En el camp de la política, veurem que tan sols un 11% de dones exerceixen com a diputades al Parlament català, mentre que a les alcaldies i les regidories aquest percentatge se situa a l'entorn del 3% i del 12%, respectivament. No hem de creure, però, que aquesta sigui una característica exclusiva de la Mediterrània, ja que al Parlament europeu podem observar que les xifres respecte a la participació de les dones és d'un 19%, que en comparació amb l'11% de Catalunya no representa un percentatge gaire elevat.

La percepció de benestar individu/societat

Concebre la vida com a experiència individual significa sobretot haver negat el pes d'un determinisme implícit, social o cultural en la dinàmica individu-societat, i aquest fet tendeix a prevaler cada dia més. D'aquí la importància que es dona al treball i al drama que l'autoestima representa per als aturats a Europa. Un drama portat a l'extrem és el que pateixen aquells que no aconsegueixen un lloc de treball als països del sud de la Mediterrània.

Per aquesta raó és de gran interès constatar de quina manera es perceben els diferents valors personals i com, en aquesta dialèctica, es reflecteix el grau de benestar i d'equilibri que tota societat traspuja. De tal manera que moltes vegades es respon força, en termes generals, amb la percepció que es té del propi

5. La dona magribina ocupa llocs de treball a l'exterior, especialment les vidues o divorciades. La dona casada veu minvat el seu paper social per culpa de la facilitat que té l'home per repudiar-la quan no està d'acord amb el seu punt de vista.

país, així com del seu posicionament envers els altres països.

Aquesta constatació ja s'havia tingut en compte en l'enquesta de valors europea del 1981, i s'havia detectat precisament que els països del sud d'Europa, Espanya i Itàlia —llavors no hi figuraven Portugal ni Grècia dins la mostra—, es manifestaven com els més insatisfets: espanyols i italians es consideraven més infeliços que els seus veïns del nord; es queixaven de la seva mala salut i de la seva situació econòmica. Dada no gens banal, com afirma F. Andrés Orizo (1991), perquè els baixos nivells de satisfacció amb la pròpia vida van units a orientacions negatives cap a la societat en el seu conjunt. I aquestes orientacions tenen importants conseqüències polítiques.

L'enquesta de 1990 ha puntuat més alt per a tots aquests valors dins la societat espanyola, que s'ha anat acostant al nivell dels índexs europeus. La societat espanyola pot ser interpretada, d'aquesta manera, com una societat amb menys mal-estars que fa deu anys i, per tant, amb un menor potencial conflictiu que el que es detectava aleshores.

Pel que fa als estils de vida, un dels indicadors a tenir en compte és el del grau d'apropiació i difusió tecnològica a les diverses societats, bé en l'àmbit productiu i empresarial, bé en el del consum a nivell domèstic. Quan arrencarem les dades corresponents a Europa, aquest indicador ens serveix per posar de manifest les tendències culturals dels models septentrionals i mediterranis que, segons els estereotips, plantegen una oposició entre una cultura de l'interior, de l'escrit, de l'esforç individual —que tradicional-

ment ha caracteritzat els pobles del nord— i la cultura mediterrània, d'expressió oberta i extrovertida dels sentiments, de la paraula, dels espectacles de masses.

El missatge que vehicula, com també els usos d'un aparell tècnic, mostra aspectes qualitatius que van més enllà de la simple progressió quantitativa de l'aparell. La relació de la televisió amb l'hàbit de lectura pot ser un bon exemple d'aquest fet. En aquest sentit, i malgrat que hi ha una quantitat semblant d'aquests aparells als països del nord i als de la Mediterrània, són els escandinaus els europeus occidentals que menys temps dediquen a veure la televisió, i gairebé tots llegeixen un diari. Respecte a aquests dos indicadors, irlandesos, holandesos i alemanys se situen en una posició intermèdia, mentre que els països d'ascendència llatina —entre els quals Bèlgica i França, però sobretot Itàlia i Espanya—, en canvi, mostren menys inclinació a la lectura i més afició a la televisió.

Una anàlisi acurada porta a adoptar una actitud prudent, ja que la modernitat parla de grans manobres industrials i de xarxes tècniques mundials, i això pot suscitar un error d'apreciació: pot fer oblidar que, al mateix temps, són sobretot les petites i les mitjanes empreses, com ja hem esmentat abans, les que, arrelades en xarxes de vegades quasi familiars de producció local, creen llocs de treball i arriben a conciliar la vitalitat de les cultures regionals i la modernització tècnica. Petites i mitjanes empreses que es troben tant a les zones euromediterrànies, com Catalunya o el nord-est d'Itàlia, com també a l'àrea magribina, a Tunísia o el Marroc.

BIBLIOGRAFIA

ANDRÉS ORIZO, Francisco i SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, Alejandro. *El sistema de valores dels catalans*. Barcelona: ICEM, 1991.

BEN SALEM, Lilia. «Canvi social i transformació dels valors a les societats rurals del Magreb», a ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *La mutació del sistema de valors a les societats europees i magrebines*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana [en premsa].

BOUCHRARA, Moncef. «Una societat civil al Magreb», a ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *La mutació del sistema de valors a les societats europees i magrebines*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana [en premsa].

BOUDHIBA, Abdelwahab. «El marc social dels valors al Magreb», a ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *La mutació del sistema de valors a les societats europees i magrebines*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana [en premsa].

BOURDIEU, Pierre. «El sentimiento del honor en la sociedad de Cabilia», a PERISTIANY, J. G. [ed.] *El concepto de honor en la sociedad mediterránea*. Barcelona: Labor, 1968.

CARO BAROJA, Julio. «Honor y vergüenza. Examen histórico de varios conflictos», a PERISTIANY, J. G. [ed.] *El concepto de honor en la sociedad mediterránea*. Barcelona: Labor, 1968.

Dones: Dades estadístiques. Barcelona: Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona. Generalitat de Catalunya, juny 1992. Inèdit.

D'IRIBARNE, Philippe. «Treball digne i treball indigne: unitat i diversitat mediterrànies», a ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *La mutació del sistema de valors a les societats europees i magrebines*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana [en premsa].

FARGUES, Philippe. «La demografia de la família al Magreb: una clau per comprendre la política», a *Les cultures magrebines*. Barcelona: ICEM [en premsa].

FUKUYAMA, Francis. *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta, 1992.

JAMOUS, Raymond. *Honneur et Baraka. Les structures sociales traditionnelles dans de Rif*. Cambridge/París: Cambridge University Press/Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981.

JOUVENEL, Hugues de i ROQUE, Maria-Àngels [dirs.] *Catalunya a l'horitzó 2010. Prospectiva mediterrània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993.

KHALDUN, Ibn. *Discours sur l'Histoire universelle. Al-Muqaddima*, 3 vol. [Traducció, prefaci i notes de Vincent Monteil]. París: Sindbad, 1967-1968.

KILANI, Monder. *Introduction à l'Anthropologie*. Lausanne: Payot, 1989.

ROQUE, Maria-Àngels. «La tradició en el canvi de la cultura catalana», a CALVO, Lluís [ed.] *Aportacions a la història de l'antropologia catalana i hispànica*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1993.

ROQUE, Maria-Àngels. «Catalogne», a SCARDIGLI, V. [dir.] *L'Europe de la diversité*. París: Presses du CNRS.

ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *Noves tecnologies i desafiament socio-econòmic*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1991.

SCARDIGLI, Victor. «L'aire culturelle euro-méditerranéenne: un pont entre l'Europe du Nord et le Maghreb?», a ROQUE, Maria-Àngels [ed.] *Moviments humans al Mediterrani occidental*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1990.

STOETZEL, Jean. *Les valeurs du temps present: une enquête européenne*. París: PUF, 1983.

TILLION, Germaine. *Le harem et les cousins*. París: Seuil, 1982.

VICENS VIVES, Jaume i LLORENS, Montserrat. *Industrials i polítics*. Barcelona: Vicens Vives, 1961.